
ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

ЯКОВЕНКО Лариса Іванівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка,

ПАЩЕНКО Олександр Володимирович, аспірант кафедри політекономії Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка

Поруч із загальносвітовими тенденціями національні системи освіти спираються на історію та традиції своїх країн. Ідеальних систем освіти не існує, їх стан значною мірою визначається рівнем соціально-економічного розвитку та національною державною політикою в галузі освіти. Зміни, вдосконалення у освіті відбуваються постійно, спеціалісти вказують, що національним системам освіти всіх держав притаманні одні й ті ж проблеми, різниця полягає в гостроті, масштабах, а також у цілеспрямованості в пошуках позитивних рішень [1]. Останнім часом загальноцивілізаційні перетворення висувають нові вимоги: необхідне не просто реформування сфери освіти, тобто її перетворення та переоснащення, а модернізація – зміни відповідно до вимог сучасності. Йдеться про кілька основоположних підходів: визнання освіти сферою продуктивних капіталовкладень, інвестицій у людський капітал; перехід до відкритої освіти як найбільш адекватної форми сучасного цивілізаційного розвитку соціуму; формування нової якості освіти.

Основними імперативами відкритої освіти називають її гуманізацію, фундаменталізацію, подолання відокремленості природничої та гуманітарної освіти, безперервність, випереджальний характер та доступність. Суттєвим доповненням цих безумовних положень виступає завдання досягнення нової якості освіти, що є засобом подолання сформованої суперечності між зростаючими вимогами суспільства до моралі та інтелекту людини, її здатності до творчості, прогнозування та проектування майбутнього та фактичним рівнем освіти і розвитку випускників вищих навчальних закладів.

Теоретичні та практичні проблеми модернізації вищої освіти, зокрема, її економічні засади, досліджують В. Геєць, А. Чухно, М. Згуровський, В. Семиноженко та інші вчені. На розвитку інтелекту і духовності як невід'ємних складових змін в освіті наголошує Г. Задорожний. Вважаємо, що у найзагальнішому підході процеси модернізації вищої освіти в Україні на практиці можна звести до тріади: *продовження, реконструкція й оновлення*. *Продовження* пов'язане з необхідністю завершити реформи освіти останнього десятиліття. *Реконструкція* або відновлення галузі втілюється в подолання наслідків загальносистемної соціально-економічної кризи 90-х років ХХ ст., яка підвела освіту до межі виживання, а педагогічні кадри виштовхнула за межу бідності, “корпус викладачів і вчителів в Україні набув принизливого соціального статусу в матеріальному відношенні та у ставленні до нього з боку інших прошарків суспільства, особливо з боку скоробагатків, які почали формувати нову мораль у суспільстві” [2]. Небезпечний для держави і суспільства соціальний заряд містять фінансова дискримінація вченого, викладача, вчителя та постійні сумніви у їхньому професіоналізмі, протиставлення колегам з інших країн. У результаті з викладацького середовища „вимивається” талановита, творча молодь; катастрофічно зростає середній вік викладачів; спостерігаються прояви зневаги до викладачів, у стосунках між викладачами і

студентами замість взаємної довіри, кооперації, поваги і партнерства виникають такі ганебні явища як хабарництво, конфліктне протистояння, прихована боротьба.

Оновлення передбачає подолання зростаючого відставання галузі від потреб країни і постіндустріального розвитку. Якщо в індустріальну епоху освіта забезпечувала вивчення фундаментальних і прикладних наук, оволодіння виконавською, інформаційною та практико-дослідницькою працею, то постіндустріальний розвиток висуває вимогу оволодіти науково-дослідницькими і інноваційно-дослідницькими навичками. “Освіта має підготувати людину, яка буде здатна і виявить бажання створювати і сприймати зміни і нововведення. Йдеться про трансформацію технологій, інформацій, знань, самих обставин життя” [3, с.35]. Останнє виводить модернізацію освіти до проблем загальнонаціонального рівня, надає їй максимальної суспільної значимості, визначає параметри майбутнього стану освіти: залишиться вона фактором стагнації суспільства чи стане стимулом його економічного зростання і підвищення добробуту, складе основу підвищення конкурентоспроможності та національної безпеки країни.

Саме *оновлення* освіти, на наш погляд, є головною складовою її модернізації. Якщо продовження і завершення реформ та відновлення відтворювального контуру галузі можливо досягти переважно в організаційно-економічній площині, то оновлення освіти – завдання багатопланове, різнорівневе, можливо навіть різноспрямоване.

Усі названі компоненти модернізації вимагають напружених зусиль держави, суспільства і самої галузі, інтенсивної і динамічної мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів її розвитку.

Складність реалізації ідей та практичного проведення модернізації освіти визначається тим, що хоча ще з радянських часів, а саме – з 80-х років ХХ ст. вітчизняна система освіти пройнялася процесами демократизації, виникали інноваційні освітні рухи, з'явилася варіативність освіти, однак криза 90-х років суттєво загальмувала позитивні імпульси в освіті, вивела цю сферу поза межі пріоритетних державних та суспільних інтересів. Тривалий час освіта не розвивалася, а була зосереджена на виживанні, абстрагуючись одночасно від реальних потреб країни. У результаті сформувався розрив за векторами: “освіта – держава”, “освіта – суспільство”, “освіта – людина”.

З одного боку, держава відійшла від освіти, редукувала освітню політику до відомчої, такої, що обслуговує потреби самої галузі, а не потреби країни. З іншого – суттєво порушена єдність освіти і суспільства, оскільки відомча освітня політика мало враховувала інтереси суспільства, а останнє виявилось нездатним адекватно реагувати на проблеми і дієво впливати на освітні процеси. Розрив єдності освіти і суспільства виявляється у втраті довіри до освіти з боку суспільства. Причиною цього стає саме суспільство, в якому не сформоване чітке переконання, що критичні проблеми освіти – якість, рівність доступу, свобода вибору, ефективність, фінансування, працевлаштування – проблеми не суто освітні. Стан освіти, її динаміка, так само, як і вирішення проблем, залежать від конкретної соціально-економічної ситуації, політичного курсу, пріоритетів розвитку національної культури. Суспільство прагне отримати віддачу від освіти, не приділяючи їй належної уваги. Тому в Україні, як і в інших пострадянських країнах “між навчанням і потребами суспільства пролягає величезна прірва” [4, с.133].

Стосовно зв'язку “освіта – людина”, то частішали випадки, коли конкуренція за абітурієнтів підштовхує вищі навчальні заклади до безпідставних декларацій про рівень підготовки спеціалістів; результат навчання неадекватний обіцянкам, на ринку праці роботу за спеціальністю багатьом випускникам знайти неможливо. Тому досить часто можна зустріти освічених безробітних, освічених бідних – кваліфікованих спеціалістів, які не мають добре оплачуваної роботи. З іншого боку запропоновану університетом якісну освіту студент повинен захотіти отримати, зуміти використати увесь запропонований потенціал, бути підготовленим до навчання.

Усе це суперечить необхідності створення більш тісно інтегрованого суспільства й вимагає наближення освіти до потреб постіндустріальної економіки, перетворення її на

найважливішу галузь економіки, розробки нових підходів до функціонування та фінансування галузі, формування ефективної взаємодії та рівноваги ринку освітніх послуг і ринку праці. Саме це, на нашу думку, є змістом економічної складової модернізації вищої освіти в Україні. Якщо коротко проаналізувати кожен із цих напрямів, то можемо вказати на наступне.

- *Перетворення освіти на найважливішу галузь економіки.* Сьогодні загально визнано, що освіта є сферою продуктивного прикладання капіталу, інвестицій у людський капітал, який використовується всіма галузями економіки, виконує принципово нову роль – не просто важливої складової соціальної сфери, а найважливішої економічної галузі, бази “*нової системи створення матеріальних цінностей, заснованої не на силі м’язів, а на силі інтелекту*” [5, с.29]. Освіта відіграє все більшу роль у нагромадженні та розвитку людського капіталу, за рахунок якого у розвинених країнах формується до 75% національного багатства. Досягти зростання добробуту країни не можна без підвищення значення людського капіталу, а отже – й вітчизняної освіти. Реальним цей шлях стає тільки за її модернізації.

Що стосується функції освіти, знань, людського капіталу як фактора економічного зростання, то зазначимо, що в економічній науці вже досить давно напрацьована відповідна теоретична база. Як приклад можна назвати, приміром, модель Х. Узави (1965 р.), в якій у виробничій функції враховується вплив кількості праці, зайнятої в освітньому секторі [6, с.43]. Модель ендогенного науково-технічного прогресу П. Ромера [7] базується на ідеї нагромадження людського капіталу, який концентрується в дослідницькому секторі економіки і на основі наявного запасу знань формує нові знання, які затим матеріалізуються у вигляді нових технологій. Сектор виробництва засобів виробництва оплачує працю дослідницького сектора, купуючи у ньому нові технології, захищає своє право на їх використання і налагоджує випуск відповідних засобів виробництва для фірм третього сектора – виробництва кінцевої продукції, де на основі затрат праці та людського капіталу забезпечується випуск продукції споживчого призначення. Модель Р. Лукаса (1988 р.) серед інших факторів зростання враховує рівень знань працівника модельованого підприємства та рівень знань середнього працівника в країні [8]. Ці моделі дозволяють формалізувати зв’язок, який досить легко сприймається інтуїтивно – між механізмами економічного зростання та процесами отримання і нагромадження нового знання, яке матеріалізується затим у технологічних нововведеннях. Таким чином, в економічній науці вже досить тривалий час досліджується і визнається важливою роль освіти, знань, інтелекту, людського капіталу, як факторів ефективного розвитку економіки, а розвинені країни ефективно реалізують знанневомістки та освітні проекти розвитку.

Однією з основ розвитку економічних систем є зміна основного джерела вартості товару – від людської праці в аграрному суспільстві, природних ресурсів у індустріальний період до знань та інформації у постіндустріальну епоху. “*Поза всякими сумнівами, ніхто не сперечатиметься з тим, що сфера освіти і інформаційний сектор ... займаються збутом товарів, які містять елементи створеної знанням вартості. Тому є всі підстави очікувати, що ... в майбутньому їх очікує процвітання*” [9, с.348-349].

- *Наближення освіти до потреб постіндустріальної економіки.* Однією з домінуючих тенденцій розвитку цивілізації XXI ст. є глобальна інформатизація суспільства. На основі стрімкого збільшення можливостей засобів інформатики, телекомунікаційних систем, нових інформаційних технологій видозмінюється життєвий простір людей, формується інформаційне суспільство, в якому людина отримує принципово нові можливості й одночасно зустрічається з новими проблемами. Вища школа має підготувати студентів до трансформацій умов життя і професійної діяльності, навчити використовувати можливості інформаційного суспільства, адекватно реагувати на зміну середовища, захищатися від його негативних впливів.

Це має втілюватися, зокрема, в кардинальних змінах змісту навчання студентів – майбутніх спеціалістів, переході від навчання вмінням виконавської, інформаційної, практично-дослідницької праці до спеціального навчання вмінням науково-дослідницької та інноваційно-

дослідницької праці. Ця необхідність зумовлена лавиноподібним наростанням професійної інформації, яка в умовах індустріального етапу розвитку формувалася і зберігалася в пам'яті фахівців, а при необхідності поповнювалася з підручників та інших бібліотечних джерел. Постіндустріальна епоха доповнює фізіологічну обмеженість людської пам'яті глобальною інформаційною Інтернет-пам'яттю. Головною проблемою стає знаходження необхідної інформації, тому навчання має спрямовуватися на реструктуризацію пам'яті; слід навчати не вмінням взагалі, а тому, що допоможе відшукати знання, необхідні для професійної діяльності. У цьому плані повинна відіграти роль якісна інформаційна підготовка студентів, умовами якої є, по-перше, створення матеріальної бази, по-друге, забезпечення відповідними педагогічними технологіями.

- *Розробка нових підходів до функціонування та фінансування галузі.* По сьогодні освіта сприймається як обмежений у часі період (у вищому навчальному закладі), отримання диплому вважається результатом, фінальним акордом, хоч у всьому світі розвиваються системи навчання протягом усього життя. В освіті не сформований конкурентний ринок, чим суттєво знижується ефективність суспільних витрат на освіту, спостерігаються втрати фінансових ресурсів на шляху до навчальних закладів, їх непрозорий перерозподіл на користь посередницьких “навколоосвітніх” структур.

Зберігається ставлення до освіти як до суспільного блага, виробництво і надання якого – функція держави, тому саме на ній лежить обов'язок фінансувати університети. Проте існує думка (її, зокрема, висловлює Л. Туроу у роботі “Майбутнє капіталізму”) що, освіта й охорона здоров'я, безумовно, не належать до суспільних благ, оскільки не відповідають трьом основним ознакам суто суспільного блага: перше – споживання будь-якого блага будь-якою людиною не зменшує його кількості, доступної для інших людей; друге – неможливо завадити комусь іншому цим благом скористатися; третє – коли йдеться про суспільні блага, то люди схильні приховувати свою економічну зацікавленість у ньому і не нести витрат на це благо, у випадку коли йдеться про звичайні товари, то люди виявляють свої переваги, купуючи їх. Л. Туроу вказує, що ті, хто не платить за освіту і охорону здоров'я, можуть залишитися без них [10, с.323]. Дійсно, в Україні державних місць для навчання в університетах менше, ніж бажаючих навчатися, однак розширювати систему платної освіти в тому вигляді, в якому вона існує на сьогодні, з нашої точки зору, практично неможливо з кількох причин. Обмеженням, зокрема, є невисокий рівень доходів переважної більшості населення, яке просто не здатне оплачувати освітні послуги. Крім цього, недержавний сектор освіти досить часто надає послуги низької якості, має проблеми з комплектацією штатів кваліфікованими викладачами, сприяючи тим самим збереженню сформованого стереотипу про провідну роль держави у наданні освітніх послуг.

Висловлюється думка, що “в новому глобальному порядку питання вищої освіти виявляються другорядними для держави, вона змушена делегувати функції контролю за освітою в недержавне середовище. Державне фінансування вищої освіти неминуче буде скорочуватися, вже хоча б тому, що держави нездатні акумулювати ресурси через глобалізаційні процеси” [4, с.133]. Частина українського суспільства прекрасно усвідомлює зв'язок свого майбутнього добробуту з необхідністю інвестицій у свою освіту сьогодні. Однак таких людей небагато і не вони є показником інтелектуального розвитку суспільства.

- *Формування ефективної взаємодії та рівноваги ринку освітніх послуг і ринку праці.* Що стосується ринку праці, то саме на ньому реалізується основний продукт галузі освіти – людина з отриманими у процесі навчання знаннями, навичками, здатністю продукувати нову вартість. “... Невидима Рука рухає і ринком праці. Оскільки знання виступають в якості головного джерела вартості, слід очікувати, що плоди пожинатимуть ті, хто працює головою, а всі шишки дістануться тим, хто цього робити не вміє” – зазначає Т. Стюарт [11, с.383].

Сьогодні в Україні випускники вузів не знаходять роботи за фахом, тобто структура пропозиції продукту ринку освітніх послуг не відповідає попиту, сформованому на ринку праці. При цьому така невідповідність формується не тільки в освіті, а й пов'язана із примітивізацією самого ринку праці, з вимиванням і майже повною деградацією інтелектомістких секторів вітчизняної економіки. “Сфера вищої освіти і ринок праці почали функціонувати в режимі конкуренції, тобто система науково орієнтованої вищої освіти почала „заважати” ринку праці і майбутньому персоналу” – зауважує М. Згуровський [2].

Таким чином, короткий аналіз основних напрямів економічної модернізації системи вищої освіти свідчить про наявність проблем і суперечностей, розв'язання яких є умовою формування нової якості освіти, яка відповідає потребам сьогодення.

В Україні процес модернізації освіти досить часто безпосередньо пов'язується із входженням до Болонського освітнього простору і тими змінами, які внаслідок цього вносяться до планування та організації навчального процесу. Варто погодитися з думкою про те, що “механічна підгонка вітчизняної школи і науки під будь-які зарубіжні системи – одна із тих негативних тенденцій, які у випадку збереження принесуть нашій національній освіті набагато більше неприємностей, ніж уже принесли” [1].

Болонська модель освіти у 1992 р. почала створюватися унаслідок усвідомлення зниження конкурентоспроможності європейської економіки у порівнянні з економікою США та країн Південно-Східної Азії, відставання у рівні інноваційності економіки, а також у відповідь на виклики американської системи підготовки фахівців, яка в кінці ХХ ст. виявилася більшою мірою пристосованою до потреб глобального ринку праці, ніж європейська. Необхідність переорієнтувати вищу освіту на виконання функції фактора економічного зростання привела до становлення системи освіти як ринку освітніх послуг, попит на які пред'являють держава, приватний сектор, громадські організації, подібно до моделі, яка вже давно сформувала у США висококонкурентний і місткий ринок. Саме споживачі на такому ринку дають замовлення на ті чи інші послуги освіти, на підготовку певного фахівця, на наукові та технологічні розробки. Роль міністерства освіти принципово змінюється – від розподільника дефіцитних фінансових ресурсів до координатора освітніх програм та процесів. Одночасно зустрічаються інтерпретації формування Європейської освітньої системи як відповідь міністрів та ректорів провідних класичних університетів на зростання конкуренції з боку закладів системи вищої професійної освіти, контингент яких дуже швидко зростає. У будь-якому випадку поняття “Болонський процес” і “освітній процес” у Європі не тотожні.

Дослідники вказують, що в Україні сприйняття і інтерпретація Болонських угод значною мірою спотворені, міфіологізовані [12]. З посеред іншого, виокремлюють дві речі: переконання, що цей процес зорієнтований на становлення інтегрованої та уніфікованої системи вищої освіти всієї Європи, практично автоматичне пересування студентів і науковців, видачу єдиних дипломів, хоч у Болонській декларації не йдеться про те, що обов'язковими є спільні навчальні плани з відповідних дисциплін та повна уніфікація навчальних програм підготовки фахівців одного і того ж профілю, у ній містяться рекомендації щодо тривалості бакалаврської та магістерської підготовки [13]. Друге – сподівання, що кредити, модулі і рейтингове оцінювання уніфікують освітні системи і одночасно підвищать якість дипломів. “У разі суто формальної заміни одних (астрономічних годин) одиниць вимірювання навчальної роботи студентів на інші (залікові одиниці, кредити чи щось інше) зміни будуть так само неістотними, як перехід у вимірюванні зросту новонароджених, дітей і дорослих із сантиметрів на дюйми” [12]. Обидва ці міфи поєднуються в одній фразі з навчального посібника “Вища освіта України і Болонський процес”: “Визначення змістових модулів навчання з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента має стати основою для вирішення ще однієї, задекларованої в Болоньї, мети – створення умов для вільного переміщення студентів, викладачів, менеджерів освіти та дослідників теренами Європи” [14]. Звідси і характер

інструктивних документів міністерства, щодо впровадження Болонської системи у вітчизняних навчальних закладах: вони сконцентровані переважно на форматі навчання, а не на його якості, не завжди зрозумілі, часто суперечливі, в них практично не йдеться про особу викладача.

Саме від викладача, його професійного рівня, готовності до творчого впровадження нових форм викладання залежить якість освітнього процесу. Незважаючи на те, що технології поступово проникають у такі сфери діяльності, які ще недавно здавалися доступними виключно людському духові, зокрема, у педагогічну, освітню діяльність, а також на прогнозоване “квaziуніверсальне використання комп’ютерів в класних кімнатах розвинених країн”, школи і університети – це інститути, “найменше вражені віртуальною логікою, вмонтованою в інформаційну технологію”, “якість освіти ще асоціюється і тривалий час буде асоціюватися з інтенсивною взаємодією із уст в уста” – визнає ідеолог інформаційного суспільства М. Кастельс [15, с.373].

Входження країни до європейського освітнього простору означає вихід на жорсткий ринок освітніх послуг, на якому відповідно до дії об’єктивних економічних законів одні суб’єкти виграють, а інші – програють. Вітчизняна освіта вливається в європейський освітній ландшафт із власними виробниками освітніх послуг (викладачами з їхніми знаннями та творчими ідеями) та зі споживачами (студентами з їхніми прагненням до знань та фінансовими ресурсами). Відкритість кордонів і освіти за умови зростання добробуту населення може привести до того, що і виробники, і споживачі відтікатимуть із країни. Власне цей процес відбувається всі роки незалежності. Якщо не приділяти належної уваги підвищенню конкурентоспроможності університетів, то “Болонський процес не дасть нам переваг” [16, с.93].

Таким чином, комплексна, глибока і перманентна модернізація вищої освіти та формування нових, відповідних постіндустріальному розвитку суспільства економічних механізмів її забезпечення і подальшого функціонування – найважливіше завдання освітньої політики сучасної України.

Література.

1. Садовничий В. Проблемы образования и науки в России и стратегия на XXI век // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 2.
2. Згуровський М. Дипломована псевдоосвіта або суперечності перехідного періоду у сфері вищої освіти України // Дзеркало тижня. – 2006. – № 6.
3. Кремень В.Г. К обществу знаний – через совершенствование системы образования // В кн.: Социально-экономические проблемы инфор-мационного общества / Под ред. д.э.н., проф. Л.Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 430 с.
4. Латыпов Р. Динозавр за монитором // Свободная мысль–XXI. – 2004. – № 3. – С.131–138.
5. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 669 с.
6. Экономика знаний / В.В. Глухов, С.Б. Коробко, Т.В. Маринина. – СПб.: Питер, 2003. – 528 с.
7. Romer P. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. – 1990. – V.98. – N 5.
8. Lucas, R. E., Jr.: On The Mechanics of Economic Development. // Journal of Monetary Economics. – 1988. – С.3–42.
9. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
10. Гуроу Л.К. Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. – 430 с.
11. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.

12. Корсак К. Міфи про Болонський процес // Дзеркало тижня. – 2005. – № 35.
13. Спільна декларація міністрів освіти Європи. Болонья, 19 червня 1999 року // www.mon.gov.ua/education/higher/bolon/2/
14. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В.Г. Кременя. Авторський колектив: М.Ф. Степко, Я.Я. Болубаш, В.Д. Шинкарук, В.В. Грубінко, І.І. Бабин. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2004. – 384 с.
15. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура: Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
16. Проблеми і завдання комплексного забезпечення розвитку економічної теорії // Економічна теорія. – 2005. – № 4 – С. 71–99.

Надійшла до реакції 15.05.2006 р.

© Яковенко Л.І., Пащенко О.В., 2006